

5. Здравомыслова Е. А., Темкина А. А. Социальное конструирование гендера. URL: <http://www.nir.ru/sj/sj/34-zdrav.htm> (дата звернення 3.03.2023).
6. Курюмова Н. В., Брандт Г. А. Женская субъективность в зеркале неклассического сценического танца XX–XXI веков. *Вестник СПбГУ. Философия и конфликтология*. 2017. Т. 33. Вып. 4. С. 552–562.
7. Пшеничников И. Феминизм против политкорректности: к идее Британии о «беременных людях». URL: <https://ria.ru/analytics/20171026/1507577355.html> (дата обращения 26.02.2023).
8. Батлер Дж. Гендерное беспокойство. *Антология гендерной теории* / сост. и коммент. Е. Гапова, А. Усманова. Минск : ПроPILEI, 2000. С. 297–346.
9. Butler J. *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. New York and London : Routledge, 2002. 256 p.
10. Номеровская А. Д. Проблема нормативности в дискурсе квир-теории. *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*. 2014. № 11 (49): в 2-х ч. Ч. II. С. 125–128.
11. Гендерні відносини: архетип, стереотип, ідентичність / за заг. ред. Пушонкової О. А., Шевченко З. В. Черкаси : видавець Чабаненко Ю., 2016. 202 с.
12. Puanzin S. Categories, attribute and basic modes of social reality. *Вісник Черкаського університету*. Серія : Філософія. № 31 (324). 2014. С. 9–14.

S. Pianzin, M. Vasilenko. Gender and sex: the conflictology aspect. – Article.

Summary. *The article is devoted to identifying contradictions, which lead to a conflict situation in the issue of the embodiment of sexuality in the social world. Peculiarities of scientific reasoning about intersex and gender relations are considered. The main conflict-causing social positions with their needs, desires and fears are singled out.*

Key words: *gender, sex, conflictogen, feminism, gender theory, social constructivism, gender ideology, traditional culture.*

УДК 372.882

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5682/2023/38/37>

Я. І. Рибалка

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

м. Дніпро, Україна

РОЛЬ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ МАЙБУТНІМИ УЧИТЕЛЯМИ-СЛОВЕСНИКАМИ

Анотація. *В умовах оновлення підходів, методик і прийомів викладання, диференційованого підходу до визначення мінімальних, достатніх і спеціальних знань та умінь з української мови, вивчення історії мови є важливою складовою підготовки учителів-словесників.*

Ключові слова: *методика викладання, рідна мова, історія української мови, синергетика української мови, мовні явища, граматичні форми, ментальність, патріотизм.*

Сучасний період розвитку України ознаменовано значними змінами в політико-економічній та соціально-культурній сферах. У цих умовах чільне місце посідають питання, пов'язані з оновленням освіти, із формуванням здатності до критичного мислення як однієї з ключових компетентностей зростаючого покоління. Не лише володіння, а й аналіз та синтез інформації значно розширює світогляд людини, дозволяє на рівні спілкуватися з людьми іншого світобачення й ментальності, адже знання своєї культури дозволяє глибше пізнавати й іншу культуру, звичаї, досягнення інших народів, надає можливості брати участь у міжнародних культурно-освітніх проєктах, а отже, є найважливішим чинником успішності особистості в сучасному світі.

Тож педагогічні навчальні заклади випускають кваліфікованих викладачів з української мови, озброюючи їх знаннями з сучасної української літературної мови на рівнях фонетики, орфографії, орфоepії,

лексикології, граматики. Учитель-словесник покликаний виховувати в учнів любов та інтерес до мови, навчає дбати про її точність, розвиває мислення, творчі здібності, впливає на естетичні переконання, формує внутрішній духовний світ дитини.

Власне, вивчення української мови школярами для деякого з них (із російськомовних сімей) може бути навіть початковим етапом виховання мовної особистості. За цих обставин, звісно, надзвичайно важливим для організації уроків рідної мови є підбір цікавих і мотивуючих вправ, мовних ігор, загадок, ребусів, творчих, креативних завдань, що полегшує розуміння нового матеріалу, його закріплення, сприяє розвитку в дітей уміння аналізувати, синтезувати, класифікувати, порівнювати, висновкувати. Такі завдання активізують, поширюють словниковий запас у дітей, прищеплюють інтерес і любов до мови. При цьому учитель більше спрямований на те, щоб учні здобули *практичні знання*, усвідомили *функціональну роль* кожної частини мови та їх найважливіших *граматичних категорій* у мовленні. На уроках учні закріплюють та вдосконалюють уміння граматично правильно будувати речення, уводити їх у зв'язні висловлювання, формують орфоепічні уміння і навички.

І. Огієнко зазначав: «Мова – це наша національна ознака, у мові – наша культура, ступінь нашої свідомості» [2, с. 76]. Звісно, наразі, як ніколи, вивчення української мови дуже важливе через її вплив на політичне й культурне життя суспільства. Вона є невід'ємним складником у формуванні менталітету народу, його національної свідомості й самоідентифікації.

Протягом останнього року, у зв'язку з військовою агресією росії, багато наших співвітчизників переходять на спілкування українською мовою. Вважаємо це ознакою того, що мова – ідентифікатор нації, й усе більше українців усвідомлюють це. Тому важливість вивчення української мови та літератури стає беззаперечним фактом. Це підвищує мотивацію в учнів. Проте, як уже зазначалося, переважна більшість учителів у своїй роботі приділяє велику увагу «технічній стороні»: правильному написанню, слововживанню, граматичному аналізу, і зазвичай ідеться про сучасний рівень мови. Якщо ж і подаються вкрапленнями відомості з історії мови, то вони скоріше носять характер етнографічний: пропонуємо школярам прочитати висловлювання великих діячів та діячок про мову, проаналізувати кожен вираз та пояснити його головну ідею; вивчаємо діалектизми, архаїзми, пропонуємо знайти відповідність між колоритними діалектизмами чи архаїзмами та загальновідомими мовними еквівалентами; розповідаємо про історію виникнення Дня української писемності та мови, свята Рідної мови, інших визначних подій, пов'язаних із розвитком мови, згадуємо описово стародавні писемні пам'ятки.

Чому, на наш погляд, сьогодні цього матеріалу у шкільній програмі уже недостатньо? Вважаємо, у сучасній школі викладання української мови не має зводитися лише до вироблення правописання чи то етнографічного рівня. Мова, переконані, передусім має виховувати духовно-емоційну сферу молодих громадян через природній зв'язок з національними традиціями. Адже наша мова є скарбницею не тільки української ментальності, а й загальнолюдських морально-естетичних цінностей. Консолідує у націю українське суспільство, що стрімко розвивається, українська мова стає знаряддям побудови найвищої форми його організації для здійснення його найсвятіших прагнень. Наразі це очевидно.

Саме тому дуже важливо, на нашу думку, донести до молоді сутність *синергетики української мови*. Сам термін *синергетика* виник відносно недавно і на сьогодні тлумачиться як міждисциплінарна наука, що вивчає процеси самоорганізації систем, структур різної природи.

Збагнувши, у чому ж полягає та самоорганізація української мови, яка, незважаючи на страхотливі, потворні, жахливі, вбивчі заборони і заходи зі знищення з боку російської імперії, не лише вижила, а й відроджується наразі, – молодь іншими очима подивиться на мову, розкриє для себе її феномен, пізнає її глибину.

Зауважимо, мовна ситуація в Україні значною мірою залежить від вивчення української мови як базової дисципліни в школі. Наразі нові мотиви опанування рідної мови вимагають оновлення підходів, методик і прийомів викладання української мови, диференційованого підходу до визначення мінімальних, достатніх і спеціальних знань та умінь з української мови. Адже «викладання мови – це майстерність творення людської душі, бо вона є найніжнішим, найтоншим зіткненням із серцем дитини. Викладання мови – це й суспільствознавство, бо в слові закарбовані століття життя й боротьби народу, його мужність і слава, надії і сподівання» [4, с. 3]. Плекати українське слово та пам'ятати пращурів – ось найдієвіший інструмент у боротьбі з посяганнями не тільки на мову, а й на нашу державність.

Тим часом мова – одне з чудес, створених людьми – більшістю сприймається одновимірною, плоскісно. Насправді ж мова є голографічною, багатовимірною сутністю, незнищеним феноменом, який акумулює саму себе, позаяк тисячі мовців не просто створили певну кількість слів, а вклали у неї

смыслову енергетику. Вона віддзеркалює душу народу, його історію. У мові кодуються глибинні пласти національної самосвідомості, культурної самобутності. Культурна спадкоємність як спосіб зв'язку між поколіннями можлива лише через мову, тож як цілісне духовне утворення, ментальність є своєрідним кодом нації. Водночас, саме у мові найповніше репрезентовано внутрішній світ людини, тому мовна ментальність – це спосіб уналежнення світу за допомогою мови.

Українська мова дуже давня за походженням. Про давність будь-якої мови можемо говорити за двома критеріями: писемні пам'ятки, написані цією мовою (документально-текстовий метод); шляхом зіставлення з іншими мовами (порівняльно-історичний метод). Що також є свідченням її давності? Українська мова напрочуд цілісна структурно, функціонує як самодостатній автохтонний організм. Важливо донести до школярів, що достатньо подивитися на мовні явища, заглибитися в історію мови – і перед нами, як на долоні, виразно постають реалістичні картини давнього існування народу і людства у цілому. Завдяки чому? Відповідь проста і складна водночас: *через мовні знаки передається ментальність*. Під ментальністю розуміємо «національний тип світовідчуття, який ґрунтується на мовних образах і символах (часто підсвідомих), що зумовлюють стереотипи поведінки, психічні реакції, оцінку певних подій чи осіб, ставлення до навколишньої дійсності» [1, с. 7].

Отже, лексичні, фонетичні, граматичні риси влучно відбиватимуть і акумулюватимуть у собі оті ментальні риси народу. Наприклад, усього лише в одному слові «*Будьмо!*» (1-а особа множини наказового способу), (зауважимо, у російській мові 1-а особа множини наказового способу збігається з формою 1-ї особи множини теперішнього часу або простого майбутнього з наказовою інтонацією) *проявилася українська любов до життя, шана і повага до своїх побратимів, посестер, до людей. Чуйні, толерантні, гармонійні, водночас готові до перетворення і зміни цього світу на краще: хтось у садівництві, хтось у піснях, хтось – рятуючи людей, хтось – із зброєю в руках.* «*Будьмо!*» – закликають один одного українці. Це не лише красивий тост. Це життєстверджуюче слово, у якому не лише жага до життя, а до життя наповненого, насиченого, разом із близькими, рідними тобі по духу людьми. Тому учителям слід орієнтувати учнів на те, що форми дієслів 1-ї особи множини наказового способу, як *будьмо, ходімо, читаймо, навчаймося, борімося* тощо – це унікальна перлинка нашої мови, яку мусимо вживати у мовленні.

Найглибші основи української ментальності закладені землеробством, яке з найдавніших часів було основним заняттям наших пращурів. Саме воно визначило особливості нашого світобачення, культурні орієнтири та соціальну організацію. Увесь уклад життєдіяльності українців (постійна праця, усталеність традиції, землеробська культура, мелодійна мова) ідеально адаптовані до осідлого способу життя на одній території, обумовлені природним циклом і сільськогосподарським календарем.

Надзвичайна *толерантність, миролюбність, гречність і повага до іншої людини* проявляється у використанні українцями форми кличного відмінка:

Можна все на світі вибирати, сину, / Вибрати не можна тільки Батьківщину. (В. Симоненко); Чуєш, брате мій, товаришу мій! (Б. Лепкий)

Закодована на рівні підсвідомості, закріплена у традиціях, мовна ментальність крізь століття дає свої імпульси, зумовлюючи такі характерні риси українського національного характеру, як тонке відчуття гармонії, ліричне сприйняття життя. Дослідження глибинної організації української мови доводить, що вона являє собою архетип, матриця якого визначається співвідношенням інваріантів. Така ментальна парадигма є архаїчною. *Про потяг до милозвучності, свободу вибору і водночас вірність традиціям* свідчить варіативність у закінченнях давального, родового відмінків: *І не пом'яне батько з сином, / Не скаже синові: – Молись... (Тарас Шевченко).* Або: *Уже прокликали до паю, / А я собі у бур'яні / Молюся Богу... (Тарас Шевченко);*

Вмивається, красується, / Сонце зустрічає, – / І нема тому почину, / І краю немає (Тарас Шевченко). Або: *Буду віршувати, / Нудить світом, сподіватись / У гості в неволю / Із-за Дніпра широкого / Тебе, моя доле! (Тарас Шевченко)*

Естетична функція української мови не зводиться лише до її милозвучності, пісенності, вокалізму, потенцій гармонійного суголосся. Логічна вишуканість граматичних структур або етимологічна глибина і смисломісткість слів, їх точність, влучність, синонімічне розмаїття, варіативна гнучкість самі по собі викликають евристичне захоплення й естетичні почуття. *Дієвість української натури, працьовитість і наполегливість* зумовлюють появу синтетичних слів і форм: *живопліт, часопис; писатиму, любитимете* тощо.

Українська ментальність, народна підсвідомість породжена неповторною і самодостатньою системою звичаєвого права – спроможна в усі часи утверджувати право на свободу, землю, власність, працю,

вільне господарювання. На цю рису звернув увагу М. Грушевський: небезпечність життя виховувала у людей «сміливість, ризик, нахил до ширших перспектив, здібність оцінити досягнення поставленої мети вище над всякі матеріальні розрахунки, готовність все поставити на карту за здійснення того, що ставилося вище над спокій, вигоду і саме життя» [3, с. 203]. Тож в українців було психологічне неприйняття деспотичного характеру центральної влади, будь-якого насилля у сфері його особистих і суспільних прав, відповідно – усвідомлення своєї сили і незалежності. Відтак *потяг до свободи* проявився, здавалося б, у нефілософській категорії – синтаксичному порядку слів. Особливе значення, якого набирає в англійській, німецькій мовах порядок слів, зрозуміле: бідність словозмінних форм. Тоді як в українській можна відносно вільно переставляти слова, не порушуючи при цьому синтаксичні зв'язки між ними, однак створюючи потрібний стилістичний ефект чи то пожвавлюючи розповідь, чи то надаючи їй спокійного, плавного характеру: *Святослав захищає Україну / Україну захищає Святослав / Захищає Україну Святослав / Захищає Святослав Україну / Україну Святослав захищає* тощо.

Таким чином, мовна ментальність виконує функції історичної пам'яті і дає змогу народові зберегти тотожність, етнічну самосвідомість і самобутність. Українське населення, що зберігало традиції стародавньої землеробської культури, світобачення предків-бунтарів і захисників Вітчизни, має шанс, спираючись на власний суспільний ідеал, відродити Незалежну Українську державу. Основами ментальності українців окрім волелюбності й працьовитості стали милосердя (добродійність, немстивість), щирість (душевність, сердечність, гостинність), демократичність (козацькі традиції виборності на керівні посади, рівноправність жінки й чоловіка в сім'ї). І найголовнішим проявником української ментальності була, є і буде українська мова.

Отже, одним із найважливіших чинників, що впливав на формування ментальності населення України, був мовний. Розрізнення мов – це передусім розрізнення світоспоглядання й світобачення. Як зауважив І. Огієнко: «Мова – душа кожної національності, її найцінніший скарб... Мова – це не тільки простий символ розуміння, бо вона витворюється у певній культурі, у певній традиції. У такому разі мова – це найясніший вираз нашої психіки, це найперша сторожа нашого психічного «Я» [2, с. 87].

Виходячи з вищезазначеного, вивчення дисципліни «Історія української мови», що впроваджено у навчальні освітні програми для підготовки бакалаврів зі спеціальності «Середня освіта. Українська мова і література», є дуже на часі. Нагальна потреба пошуку нових підходів до вирішення проблеми оволодіння школярами українською мовою потребує вивчення шляхів розв'язання цієї проблеми в педагогіці і методиці викладання.

Молоді учителі мають донести дітям, що мова не лише є однією із найважливіших цеглинок у фундаменті кожної нації. А насамперед у ній відображено і зафіксовано найглибші витoki свідомості народу та його ментальність, закодовано народну мудрість і споконвічні знання. Завдяки цьому мова виступає генератором і найвищою формою патріотизму. Вона репрезентує наш народ у світі, є ореолом нації й виступає гарантом непорушності її етнічних кордонів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Котляр Ю.В. Мова у формуванні ментальності населення півдня України. *Наукові праці. Історія*. Випуск 292. Том 304. С. 7–10.
2. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. Київ : Абрис, 1991. 272 с.
3. Основи етнодержавознавства. Київ : Либідь, 1997. 656 с.
4. Сухомлинський В.О. Джерело невмирущої криниці. *УМЛШ*. 1989. № 7. С. 3–8.

Ya. Rybalka. The role of studying the history of the Ukrainian language by the prospective language teachers. – Article.

Summary. *In the conditions of updating the approaches, teaching methods and techniques, differentiated approach to determination of the minimum, sufficient and specialized knowledge and skills in the Ukrainian language, studying of the language history is an important component of training the language teachers.*

Key words: *native language, the history of the Ukrainian language, synergy of the Ukrainian language, teaching methods, linguistic phenomenon, grammatical forms, mentality, patriotism.*